

SZARKA LÁSZLÓ

A 2001. évi magyarországi népszámlálás nemzetiségi adatairól

Az 1999. CVIII. számú törvény alapján a „Magyar Köztársaság területén a 2001. január 31. és február 1. napja közötti éjféλι állapot alapulvételeivel” 2001. február 1. és 2001. február 28. között végezték el az első 21. századi népszámlálást.¹ A népszámlálás nemzetiségi adatai több vonatkozásban is előzménytelenül újak, de minden esetben a jogszerűség követelményeinek megfelelőek voltak. Mindenekelőtt az adatvédelmi biztos állásfoglalásának megfelelően a népszámlálás személyi kérdőívének a – nemzetiségi hovatartozást, a kulturális kötődést, az anyanyelvet és a családi, baráti közösségben beszélt nyelvet regisztráló – 23.1–4. számú kérdéseire az adatszolgáltatás nem volt kötelező. A négy kérdés esetében a népesség 94-95 százaléka adott érdemi választ, s mindössze 5-6 százalék nem kívánt élni a válaszadás lehetőségével.

A négy kérdés alkalmazására első ízben került sor. A KSH Népszámlálási Hivatala ezzel a nemzetközi gyakorlatban is ajánlott módszerrel azt kívánta elérni, hogy a reális etnikai viszonyokat, adatokat a lehetőség szerint a korábbiaknál pontosabban rögzítsék. A népszámlálás etnikai

¹ A népszámlálásról szóló törvény a következőképpen szabályozta a nemzetiségi adatfelvételt: „2. § A **népszámlálás** során az adatszolgáltatás a természetes személyek, a lakó- és üdülõegységek, valamint a közösségi elhelyezést szolgáló intézetek (például diákotthon, kórház) következő adatainak összeírására terjed ki:

a) a természetes személyekre vonatkozóan: nem, születési időpont, lakóhely, családi állapot, családi állás, termékenység, iskolába járás, iskolai végzettség, személyek és háztartások megélhetési forrása, foglalkozás, munkáltató és munkahely, közlekedés, utazás, egészségi állapot, állampolgárság, vallás, **nemzetiség**, anyanyelv, nyelvismeret, a lakáshasználat jogcíme, üdülõtulajdon; (...)

3. § (1) Az adatszolgáltatás – a (2) bekezdésben felsorolt kérdések kivételével – kötelező. Az adatszolgáltatók kötelesek a **népszámlálás** körébe tartozó adatokat a valóságnak megfelelően, az 1. §-ban meghatározott időszakban megadni.

(2) Az adatszolgáltatás az egészségi állapotra, a vallásra, az anyanyelvre és a nemzetségre vonatkozóan önkéntes.

(3) A **népszámlálás** során gyűjtött adatok kizárólag statisztikai célra használhatók.”

adatfelvételének előkészítése során ezzel az eljárással a magyarországi kisebbségek képviselői is egyetértettek.²

A két-két nyelvi és nemzetiségi kérdés korlátozott kontrolljára nyílik majd mód a nyelvismereti kérdésre adott kötelező válaszok feldolgozása és a nemzetiségi-anyanyelvi adatok településenkénti összevetése alapján.

Az 1993. évi kisebbségi törvény szellemének megfelelően lehetőség volt a többes (kettős és hármas) identitás bevallására. Ezek számszerűsítése és elemzése az eddigi adatközlések, valamint a települési szinten elvégzett vizsgálatok alapján azt bizonyítják, hogy a magyarországi nemzetiségi népesség nagyobbik része – sok esetben döntő többsége – kettős identitásúnak tartja magát.

Akadnak olyan nemzetiségi települések, ahol a magyar és a nemzetiségi identitás átfedődése 100 százalékhoz közeli értékre utal. Így például Pilisszentléleken a válaszadók 91,3 százaléka magyar nemzetiségűnek, de 70 százaléka szlovák nemzetiségűnek is vallotta magát, s mindössze 3,8 százaléka nem kívánt válaszolni. Hasonló volt a helyzet a Vas megyei Szentpéterfán, ahol a válaszadók 89,5 százaléka magyarnak vallotta magát, ugyanazoknak a szentpéterfaiaknak a 75 százaléka egyszersmind horvát nemzetiségűnek is tartja magát, miközben a község lakóinak mindössze 1,3 százaléka nem válaszolt. A németek által lakott Baranya megyei Ófalu esetében – 1,4 százalékkal nem válaszoló mellett – a népesség 90,7 százaléka vallotta magát német nemzetiségűnek, ugyanakkor a magyar nemzetiség arányszáma 95,6 volt.

A kettős identitás a cigányság esetében számít a leginkább elterjedt identitásformának. A kutatási terepbeszámoló alapján megállapítható, hogy a Baranya megyei Gilvánfán gyakorlatilag 100 százalékban cigányok laknak. Itt mindössze 2,9 százalékkal volt a választ megtagadók aránya, a népesség 94,9 százaléka magyarnak, 71,2 százaléka cigánynak vallotta magát. A 396 lakosú borsod-abaúj-zempléni Csenyete népessége 100 százalékban magyarnak és 93,4 százalékban cigány nemzetiségűnek vallotta magát.

² A népszámlálás előkészítésének záró szakaszában az 1999. évi mikrocenzus tapasztalatai, Gombár Csaba, Szegő Péter és a Mazsihisz vezetésének észrevételei, valamint az adatvédelmi ombudsman ajánlásai alapján a KSH pontosította a vallási és nemzetiségi adatfelvétel rendjét. Erről lásd Rózsa Gábornak a KSH Népszámlálási Főosztály főosztályvezető-helyettesének írását. Rózsa 2000. A népszámlálás etnikai adatszolgáltatásának visszhangjából lásd még Czene 2002; Tamm 2002. A kisebbségi önkormányzatok többségének véleményére vonatkozóan Fuzik János, az Országos Szlovák Önkormányzat elnöke a pozsonyi *Új Szónak* adott nyilatkozatában kifejtette: „Szabadabb politikai légkörben élünk, tehát nyilvánvaló, hogy szabadabban vallhatjuk meg a nemzetiségünket is.” Fuzik János jónak tartotta, hogy a népszámlálás során a magyarországi szlovákok a történelmi fejlődés folyamán kialakult „kettős kötődésüket” is megvallhatták a népszámlálási kérdőíveken. Hozzátette: „Más kérdés, hogy a kettős kötődést hogy fogják számolni. Lehet, hogy kevesebben lesznek, akik csak szlováknak vallják magukat.” *Új Szó*, 2001. február 1.

További fontos új eleme volt a népszámlálás eddigi nemzetiségi adatközléseinek a kistérségi szint alkalmazása, ami lehetővé teszi az etnikai kistérségek és közvetlen környezetük jobb tanulmányozását, a hagyományos nemzetiségi települések etnikai viszonyainak nyomon követését.³ S végül érdekes, de némiképp felemásnak tűnő újítása a 2001. évi népszámlálásnak a cigány népesség cigány (roma), beás és romani csoportok szerinti lekérdezése az anyanyelv, illetve a családi és baráti közösségben beszélt nyelv esetében. A három csoport külön-külön történő rögzítésére csak a nemzetiség, illetve a kulturális kötődés esetében nem adott módot a személyi kérdőív, az eddigi adatközlés pedig egy kategóriába olvasztva közli az egymástól nyelvében, kultúrájában különböző cigány közösségek adatait.⁴

A magyarországi cigány közösségek jobb megismerésének érdekében fontos lenne, hogy a KSH megtalálja a módját annak, hogy a közeljövőben a három csoport adatait egymástól különválasztva is közreadja.

A változások fő irányairól

A népszámlálás első etnikai adatközlései alapján elvégzett gyors elemzés során három szempontot vettünk figyelembe. Mindenekelőtt abból indulunk ki, hogy a magyarországi kisebbségek három nagyobb típusba sorolhatóak: a hagyományos települési hálózattal, háttérrel rendelkező kisebbségek közé tartozik a német, szlovák, román és a három déli szláv közösség. A cigányság mint a legnagyobb magyarországi kisebbség a maga belső közösségi struktúrájával, az ország különböző régióiban erőteljes területi szegregációs folyamatok hordozójaként és elszennvedőjeként kétségkívül külön típust alkot. A hagyományos települési hálózattal nem rendelkező vagy csupán egy-két településhez köthető kisebbségek csoportjába tartoznak a bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok és az ukránok. Ez utóbbi hat közösségről Kozma István külön részletes összehasonlító elemzést készített, így itt nem vonjuk be ezeket a közösségeket az összehasonlító elemzésbe.

A másik fontos elemzési szempontunk az 1980–2001 közötti három népszámlálás és az 1980. évi úgynevezett tanácsai minősítés etnikai adatainak összehasonlítása és ennek alapján a legfontosabb országos, regionális és lokális változások kimutatása. Az adatok és elemzések alapján három, általánosnak mondható fejlődési trend bontakozik ki.

³ Population Census 2001.

⁴ A 2001. évi népszámlálás személyi kérdőíve magyar és nemzetiségi nyelveken. In: *Népszámlálás 2001*. Melléklet, illetve 92–128.

1. A nemzetiségi önbevallás adatai alapján a hét vizsgált kisebbség – a románok kivételével – az elmúlt két évtizedben jelentősen megerősödött: a német és a szlovák nemzetiségűek száma majdnem megduplázódott, a horvát, szerb, szlovén és cigány nemzetiségűek számának növekedése pedig szintén igen erőteljes volt. E jelenségnek több oka is lehet: minden bizonnyal komoly szerepet játszik a helyi és országos kisebbségi önkormányzatok mozgósító erejű működése, valamint a négytényezős és a többes identitás vállalását is lehetővé tevő lekérdezés. Ezzel együtt az anyanyelv mutatók folyamatos és párhuzamos csökkenése arra enged következtetni, hogy a nyelvváltás körülményei között élő kisebbségi közösségek és generációk a nemzetiségi identifikációt az etnikai hovatartozás vállalásának elsődleges identitástényezőjeként kezdik kezelni.

Az összehasonlításunkban vizsgált hét kisebbségi közösség közül a szlovákoknál, horvátoknál, németeknél és szerbeknél az elmúlt két évtizedben megtörtént a váltás: az anyanyelvvvel szemben a nemzetiségi bevallás szerinti adat értéke lett a magasabb. Pedig 1980-ban a németeknél közel háromszor annyian vallották magukat német anyanyelvűeknek, mint német nemzetiségűeknek, a szlovákoknál közel 60, a horvátoknál közel 70 százalékkal volt több az anyanyelv szerinti szlovákok, illetve horvátok száma, mint a nemzetiségi bevallás szerint. A szerbek, szlovének esetében kiegyensúlyozott a két adat viszonya, de míg a szerbek közül a 2001. évi adatok szerint immár csekély többségbe a szerb nemzetiségűek kerültek a szerb anyanyelvűekkel szemben, a szlovének őrzik az anyanyelv-domináns önmeghatározás primátusát. Érdekesen alakul a román közösség nemzetiségi és anyanyelvi bevallásának adatsora: 1990-ben a trendnek megfelelően a román nemzetiségűek száma meghaladta a 10 ezer főt, míg a magukat román anyanyelvűeknek vallók száma az 1980. évi 10 ezerről 8730 főre csökkent. A 2001. évi adatok tanúsága szerint az anyanyelvi önbevallás 250 fős csökkenése mellett a nemzetiségi identifikáció mutatója szerint a magukat román nemzetiségűeknek tekintők száma egy évtized alatt radikálisan, 2745 fővel (több mint 25 százalékkal) csökkent.

A változások iránya tehát meglehetősen egyértelműnek látszik. Az okok feltárása, kiértékelése a lokális, regionális viszonyok elemzésével, a természetes népszaporulat figyelembevételével és a migrációs mozgások adatainak értékelésével együtt végezhető csak el. Az azonban már most bizonyosnak látszik, hogy az asszimilációs folyamatokkal párhuzamos nagy átalakulás kísérőjelenségeivel állunk szemben, ahol a fiatalabb nemzedékek nyelvváltása, a kétnyelvűség formáinak térvesztése, a magyar nyelvnek anyanyelvként való rögzülése, családon és iskolán belüli továbbadása, a magyar nyelvi és kulturális szocializáció jelenti a jelenségek egyik oldalát. A másik oldalon a kisebbségi önkormányzatok, a civil szféra revitalizációs hatásai, az etnikai revival jelenségei, az anyanemzetek

kultúrájának kisugárzása, az anyaországi kapcsolattartás és a migráció megerősítő szerepe állhat.

2. Az egyes kisebbségek területi, települési bázisa igen erőteljes változásokon, átalakuláson megy keresztül. Ez egyrészt a kisebbségi közösségek hagyományos és nem hagyományos városi jelenlétének folyamatos felerősödését jelenti. A hagyományosan városlakó szerbek mellett a németek, horvátok, szlovákok és románok is mind nagyobb arányban élnek a városokban, ami az ország általános urbanizációs fejlődésével párhuzamos folyamatként értelmezhető. A városi nemzetiségi népesség esetében a nemzetiségi és anyanyelvi identifikációnak erősebb korrelációja is felfedezhető, különösen azokban az esetekben, amikor az etnikai régióhoz közel eső városközpontok valószínűleg nem túl régen beköltözött csoportjai alkotják a helyi közösségek zömét. Külön elemzést érdemelne a budapesti nemzetiségi népesség számának igen erőteljes növekedése. Még az olyan kisebbségek esetében is, ahol az eredeti etnikai régió viszonylag távol esik a fővárostól (románok, szlovének), folyamatosan növekszik a budapestiek aránya a közösségen belül, a fővárosához közeli településekkel rendelkező kisebbségek (szerbek, szlovákok, németek) esetében pedig kiugróan magas a fővárosiak száma és aránya.⁵

Ugyanakkor a városba költözés a hagyományos nemzetiségi falusi települések nem magyar népességének folyamatos csökkenésével, a falusi nemzetiségi népesség elöregedésével, önreprodukciós képességének, ön-szervező erejének fogyásával és megroppanásával is együtt járhat.

Nem kisebb jelentőségű folyamat a hagyományos nemzetiségi régiókból való elköltözés az ország más vidékeire, amit a magyarországi kisebbségek szórványosodási folyamatként értékelnek az elemzések szerzői. Ennek része a központi régióba – a fővárosba és Pest megye településeire –, illetve az ország gazdaságilag vonzó területeire való átköltözés, illetve az egyéni életutak nyomán lezajló szétszóródás. A korábban leginkább egy kis etnikai régióhoz köthető szlovének esetében például a szlovén nemzetiségű népességnek mintegy 20, Budapesttel együtt több mint 30 százaléka él az eredeti etnikai régió kívüli szórványhelyzetben.

3. Az asszimiláció – a nyelv- és identitásváltás – folyamatának ereje elsősorban az anyanyelvi adatok alapján, illetve a négy adatsor összehasonlítása révén vizsgálható. A kettős identitás általánossá válása véleményünk szerint csak részben tekinthető a teljes elmagyarosodást közvetlenül megelőző állapot bizonyítékának, hiszen a magyarországi kisebbségek csoportidentitásának a magyar patriotizmus és nyelv változó mélységű vállalása, illetve ismerete már több mint egy évszázada fontos össze-

⁵ Budapestnek a népszámláláskor 12 273 cigány, 7042 német, 1528 szlovák, 1522 görög, 1425 ukrán, 1205 román, 1185 lengyel, 996 szerb, 784 bolgár, 771 horvát, 430 ruszin, 364 örmény és 359 szlovén nemzetiségű lakosa volt.

tevője. Ugyanakkor az anyanyelvi és a beszélt nyelvi pozíciók folyamatos gyöngülése, a hagyományos nemzetiségi települések anyanyelvi kommunikációs tereinek beszűkülése, a családon belüli anyanyelvi szocializáció és egyre általánosabb megszűnése a nyelvváltási folyamat visszafordíthatatlanságára utal.

Irodalom

- Czene Gábor 2002. Erősödik a nemzetiségi kötődés. Népszámlálási adatok az etnikai és a vallási hovatartozásról. *Népszabadság*, 2002. augusztus 1.
- Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. 2002. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Population Census 2001. 4. Ethnic Affiliation. Data on National, Ethnic Minorities 2002. Budapest: Hungarian Central Statistical Office
- Rózsa Gábor 2000. Nemzetiség is, vallás is! *Élet és Irodalom*, 2000. 43. <http://es.fullnet.hu/0043/visszhang.htm>
- Tamm Barna 2002. Nemzetiségek négyféleképpen. *Népszabadság*, 2002. augusztus 10.